

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лощинська Н. Українізація: конфлікт національного та корпоративного в художніх і документальних свідченнях // Урок української.–2001. - №3. – С. 11;
2. Даниленко В. “Українізація” в минулому і тепер // Освіта. – 1993. – 25 червня;
3. Бойко О.Ф. Історія України. – К. – 1999. – С. 356;
4. Коли влада хотіла, то українізація відбувалася (Мовою документів) // Освіта. – 1998. – 28 жовтня – 4 листопада;
5. Борисьонук О.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922 – 1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. - №4. – С. 91;
6. Лановик Б., Матейко Р., Матусякевич З. Історія України – К. – 1999.- С. 383;
7. Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. - №3.- С. 48;
8. Даниленко В. Вказана праця.;
9. Кульчицький С. Флірт, що обернувся трагедією. // Вінниччина. Хочу все знати. – 1988. – 15 квітня;
10. Збірник узаконень УСРР.- 1920. - №1. – С. 5;
11. Там само. - № 24. – С. 509;
12. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація. Крах українізації 20-30-х років // Літературна газета. – 1990. – 4 жовтня;
13. Збірник узаконень УРСР. – 1923. -№29.- С.С. 435, 430;
14. Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті роки). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. – 1992.- С. 82;
15. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 50;
16. Васильчук Г.М. Українізація: погляд крізь роки // Рідна школа. – 1992. - №1.- С. 49;
17. Розвиток української культури за роки радянської влади. – К.- 1967.- С. 66;
18. Там само. – С. 67;
19. Там само;
20. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 50;
21. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933. – К. – 1966. – С. 167;
22. Розвиток української культури за роки радянської влади. – К. – 1967. – С. 100;
23. Бойко О. Д. Вказана праця. – С. 358;
24. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х роках // Рідна школа. – 1993. - №10. –С. 31;
25. Бойко О.Ф. Вказана праця. - С. 358;
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 11 – Оп. 20. – Спр. 1977. – Арк. – 75;
27. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933. – К. – 1966. – С. 116;
28. Горбач Н. Українізація: злет і трагедія // Жовтень. – 1989. - №2. – С. 82;
29. Чехович В.А. Державно-правові питання українізації в 20-х роках в книзі: Минуле України: відновлені сторінки. – К. – 1991. – С. 115;
30. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 47;
31. Голос України. – 1997. – 13 вересня;
32. Джеймс Мейс, Солдатенко В.Ф. Національне питання у житті і творчості Миколи Скрипника // Український історичний журнал. – 1996. - №3. – С. 140;
33. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація. Крах українізації 20-30-х років // Літературна Україна. – 1990. – 11 жовтня;
34. Лановик Б., Матейко Р., Матусякевич З. Вказана праця. – С. 386;
35. Бойко О. Ф. Вказана праця. – С. 358;
36. Даниленко В.М. Вказана праця. – С. 86;
37. Лановик Б. Вказана праця. – С. 385;
38. Даниленко В.М, Вказана праця. – С. 87;
39. Там само;
40. Бойко О.Ф. Вказана праця. – С. 360;
41. ЦДАВО України. - Ф. 1., Оп. 25. – Спр. 1978.- Арк. 6;
42. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція в 1933 р. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. – 1992. – С. 97;
43. Субтельний Орест. Україна. Історія. – К. – 1991. – С. 369;
44. Там само;
45. Даниленко В.М, Вказана праця. - С. 90;
46. Єфіменко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932 – 1938 рр.) // Український історичний журнал. – 2000.- №4. – С. 40;
47. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1997. – Арк. 85;
48. Бойко О.Д. Вказана праця. – С. 360;
49. Єфіменко Г.Г. Вказана праця. – С. 43;
50. Даниленко В.М. Вказана праця. – С. 91.

В.П. Воловик, П.С. Григорчук

В.Д. ОТАМАНОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ, ОРГАНІЗАТОР КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ НА ПОДІЛЛІ

Останнім часом українська історіографія поповнюється новими іменами. Серед інших (тих, що сформувалися в Україні, а також з невідомих раніше еміграційних кіл та діаспори) є і представники “розстріляного покоління,” на яких десятиріччями діяло категоричне “табу”. Останні з’являються до нас наче з небуття, з кривавого мороку сталінських катівень, з страшних лісоповалів Сибіру, пройшовши через саму смерть. До них належить подвижник української справи, видатний історик права та медицини в Україні, талановитий організатор краєзнавчої роботи Валентин Дмитрович Отамановський.

Вперше до приреченого тоталітарним режимом на десятиріччя забуття вченого звернулася група вінницьких істориків, які в кінці 50-х рр. взялися за написання історії Вінниці. З друкованих і архівних матеріалів їм стало відомо про бурхливу наукову роботу в 20-х рр. ХХ ст. на терені Поділля одного з провідних уже на той час метрів науки. Незабаром (зовсім випадково) виявилось, що це не тільки далеке книжне ім’я, а жива людина: доктор історичних наук, професор В.Д. Отамановський, що працює завідувачем кафедри латини Харківського медичного інституту. Кращого виконавця розділу “Вінниця в період феодальних відносин” годі й було сподіватися. Одного з авторів цієї статті (В.П. Воловика) відрядили у Харків для ведення переговорів. Валентин Дмитрович спочатку відмовлявся брати участь у нашій колективній роботі, мотивуючи це зайнятістю написанням монографії “Історія медицини в Україні” й слабким здоров’ям

(гіпертонія). Однак після настійних наполягань він все ж погодився й став автором розділу книги про Вінницю. В період підготовки монографії зав'язалося жваве листування й відбулося кілька ділових зустрічей представників редакційної колегії з В.Д. Отамановським. Він не лише написав свій розділ, але й дав низку цінних критичних зауважень й порад, які в значній мірі поліпшили рукопис. Монографія вийшла друком у 1964 р.¹

Життя і діяльність вченого уже мають певну літературу. У 80-90-і рр. ним зацікавилися наукові працівники Вінницького обласного краєзнавчого музею та Вінницької обласної наукової бібліотеки. З їх ініціативи і при їх безпосередній участі, передусім директора музею Л.Р. Кароєвої, наукового працівника В.А. Косаківського, завідувача наукового відділу бібліотеки Л.М. Шпильової, був підготовлений великий науковий збірник, куди увійшли статті, документи, спогади. “Посвята збірника: до 100-річчя з дня народження В.Д. Отамановського”. Великий інтерес для дослідників діяльності вченого мають публіковані тут автобіографічні матеріали, написані його рукою одразу після арешту. Вони були почерпнуті упорядниками із слідчого фонду архіву КДБ по Вінницькій області². Збірка відкривається ґрунтовною біографією Валентина Дмитровича, написаною Л.Р. Кароєвою і Л.М. Шпильовою, далі йдуть спогади родичів й співробітників по науковій роботі В.Д. Отамановського, а також 50 статей краєзнавців, що живуть і працюють в наш час, уже не зв'язані з іменем вченого, але виконані в його честь.

З інших друкованих праць про діяльність В.Д. Отамановського відзначимо статті у двох енциклопедіях, що готувалися, в основному, силами політичної й наукової української еміграції, яка дуже високо оцінювала досягнення дослідника. Перша з них – це “Українська загальна Енциклопедія”³, друга – “Енциклопедія українознавства”⁴. У 1989 р. було опубліковано повідомлення Л.Р. Кароєвої про діяльність кабінету вивчення Поділля в 20-х рр., де значна увага приділена В.Д. Отамановському як організатору краєзнавчої роботи, а через два роки автор повертається до цієї теми й деталізує краєзнавчу роботу вченого⁶. Цю тему розвиває вінницький краєзнавець Л.В. Філонов у своєму повідомленні на Вінницькій обласній краєзнавчій конференції у 1988 р.⁷ Він же публікує в 1990 р. невелику статтю про краєзнавчу діяльність В.Д. Отамановського⁸. Цю ж тему порушує київський історик С.І. Кот. В одній з публікацій він звертає увагу на пам'ятко-охоронні зусилля Валентина Дмитровича⁹, в іншій – на його мужню поведінку під час слідства і суду¹⁰. Цій страдницькій сторінці біографії вченого присвятив свою статтю і київський автор А. Балабальченко¹¹. Певний конкретний матеріал цього ж сюжету можна почерпнути з газет тих часів, з офіційної хроніки (від арешту, засудження і кінчаючи реабілітацією) та низкою великих аналітичних статей С. Білоконя, В. Савцова, В. Кирилюка та інших авторів. Всі чи майже всі вище наведені матеріали, свідчать про подвижницьке життя В.Д. Отамановського й про його діяльність як відомого краєзнавця Поділля. З тим, що доля його була гіркою, можна цілком погодитися. Але те, що він був тільки (хоч і енергійним, і талановитим) краєзнавцем, погодитися не можна. Це неправильно, точніше, і зовсім неправильно.

Головна ідея авторів цієї розвідки – зруйнувати старий стереотип про В.Д. Отамановського, як в основному вченого-краєзнавця, і довести, що він був перш за все глибоким і широкомасштабним вченим – істориком права в Україні, який у своїх фундаментальних працях далеко обігнав свій час і зробив висновки, до яких зараз ще не “дотягуються” сучасні українські історики. По-друге, показати далі, що на другому місці у вченого була історія медицини в Україні, а вже краєзнавство займає третє місце.

Щоб зробити такий аналіз, потрібно звернутись до основних фактів життя, політичної та творчої діяльності В.Д. Отамановського. Народився майбутній вчений 14 лютого 1893 р. в с. Яблунівці, тепер Новоукраїнського району Кіровоградської області в родині рахівника місцевого цукрового заводу. Бажаючи дати дітям (а їх було семеро) освіту, батько разом з усією родиною переїжджає до Києва, де Валентин закінчив “престижну” 5-у Печерську гімназію з золотою медаллю 1912 р. і вступив до Київського університету Святого Володимира, а 1913 р. перевівся на механічний факультет Київського політехнічного інституту, де провчився до 1917 р., після чого знову повернувся до університету на юридичний факультет. Під час навчання поряд із засвоєнням програмового матеріалу багато займався й самоосвітою, “поглинаючи” книги на історичну, філософську, природничу, правничу та іншу тематику. Багато уваги приділяв вивченню

іноземних мов і латини, які йому легко давалися. Як наслідок, вільно володів сімома європейськими мовами, що дуже допомогло його майбутній творчій роботі.

З 1913 р. В.Д. Отамановський активно займається громадською роботою, характер якої не залишає сумніву в його українській патріотичній налаштованості. Він був членом Української Студентської Громади політехнічного інституту, де працював головою Термінологічної Комісії при гуртку “Натураліст”, складаючи українську наукову термінологію.

Проголошення Української Народної Республіки зустрів із захопленням, одразу поринув у політичну і просвітницьку роботу. Був у складі Центральної Ради від партії соціалістів-самостійників. Активно співробітничав у видавництві “Вернигора”, дирекція якого в 1918-1920 рр. знаходилась у столиці Австрії. На запрошення дирекції видавництва В.Д. Отамановський переїжджає до Відня. Тут він займається виданням літератури для України (шкільні підручники, політичні брошури, науково-популярні й дитячі книжки, карти тощо). В справах видавництва декілька разів приїздив до України, зокрема, у Київ, Кам’янець-Подільський, Вінницю. Оскільки заробітки у “Вернигорі” були мізерні, займався перекладом з французької мови на українську художньої літератури. Написав також оригінальну повість для молоді “Син України”, яку опублікував під псевдонімом “Вал. Златополець”. Та головне, що й тут Валентин Отамановський продовжував у 1918-1920 рр. своє навчання у Віденському університеті. Тут він був помічений професорами, які радили займатися науковою роботою. Фактично його творчі інтереси сформувалися ще у Київському університеті. Це було правове становище українських середньовічних міст. У бібліотеках Австрії він почерпнув чимало матеріалів для своєї теми.

В 1920 р. В.Д. Отамановський закінчив Віденський університет, здобув фах історика права. На цей час йшла до кінця громадянська війна. Щоб бути ближче до архівних джерел України й до своєї сім’ї, він улітку 1920 р. повернувся до Києва. Тут його застала невесела картина. 70-річний батько був важко хворий (паралізований), молодші діти ще не заробляли на себе. Утримання сім’ї повністю лягло на Валентина Дмитровича. Розорений громадянською війною Київ був “голодним” містом. За таких умов треба було думати про переїзд у провінцію. Це виявилось типовим явищем. В період громадянської війни чимало вчених, художників, акторів й іншої творчої інтелігенції покидали великі міста, щоб “пересидіти лиху годину” в “глибинці”. З літа того ж 1920 р. сім’я Отамановських переїжджає до Вінниці, де молодий вчений спочатку працював завідувачем українського відділу Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН, а згодом – її директором. Як і раніше, поряд з виконанням “основних” службових обов’язків, Валентин Дмитрович основну увагу зосереджує на власній науковій роботі. За перші роки перебування у місті він підготував велику монографію з ґрунтовними теоретичними висновками “Вінницька міщанська громада до кінця XVIII ст. - еволюція правового положення та устрою на основі соціально-господарського розвитку території та міста”, два томи якої вже 1926 р. були представлені історико-юридичній комісії ВУАН, співробітником якої дослідник був обраний того ж року. Робота була удостоєна високої оцінки й рекомендована до публікації в “Працях” комісії ВУАН, але наступний перебіг подій залишив цю працю й досі ненадрукованою.

У квітні 1924 р. відкрився науково-методичний центр – Кабінет виучування Поділля, який поклав початок систематичного, комплексного дослідження краю та поширення знань про нього. Організатором і керівником Кабінету, що невдовзі перетворився на справжній науково-дослідний заклад, був В.Д. Отамановський. До роботи були залучені кілька десятків вчених, художників, письменників та інших представників інтелігенції. Важко переоцінити той внесок у розвиток краєзнавства на Поділлі, що його зробили ентузіасти в 20-х рр. Це був найвищий рівень цього виду творчої культури за весь час його існування впритул по сьогоднішній день. Кабінет видав 26 томів (збірників) наукових праць, в яких подано всебічний опис краю, його природи, історії, народного господарства. Кабінет підтримував творчі зв’язки з 180 організаціями країни та світу, здійснював обмін виданнями, інформаційними статтями та повідомленнями. В.Д. Отамановський здійснював організацію та науково-методичне керівництво мережею краєзнавчих осередків Поділля, які у 1925-1928 рр. були створені та діяли в багатьох населених пунктах регіону. Керований ним Кабінет виучування краю розгорнув велику роботу по увічненню пам’яті визначних українців, встановленням меморіальних дошок на будинках, де вони мешкали. До списку були внесені:

Шаргород, Лопатинці, Бар, Житомир, Ялта, Львів та інші міста України та Росії¹². Багато сил доклав Валентин Дмитрович гідному вшануванню класика української літератури Михайла Коцюбинського. Головним наслідком цих зусиль і роботи, що почалася ще в 1924 р., стало створення меморіального музею. 8 листопада 1927 р. в будинку, де народився М. Коцюбинський, в урочистій обстановці було відкрито музей його імені¹³.

Степан Руданський – ще одна велична фігура української літератури, якою опікувався В.Д. Отамановський. Він не обмежився подільськими пам'ятками (Шаргород, Хомутиці, Калинівка, Кам'янець-Подільський), а поїхав у Ялту, де з 1861 р. Степан Васильович працював міським лікарем. Відвідавши старе кладовище (поет помер 1873 р.), був вражений занедбаною могилою. Віднайшов його житло (попутно й ялтинське помешкання Лесі Українки). Негайно написав до Києва (у три адреси) доповідну записку про необхідність впорядкування могили С. Руданського, відзначення його та Лесі Українки місць проживання у Ялті меморіальними дошками. Невтомний дослідник дбав про збереження старовинних будівель Вінниці і „в першу чергу, „Старих Мурів” – найстарішої кам'яної споруди міста, могили українського композитора П.І. Ніщинського в с. Ворошилівці, склепу лікаря і педагога М.І. Пирогова, охорону могили одного з діячів Центральної Ради Д. Марковича, критика-галичанина М. Євшана, поховання галицьких солдат, що померли у Вінниці від тифу.

Плідна діяльність Кабінету була високо оцінена в період його існування. Академія наук України неодноразово поширювала досвід Кабінету та його керівника, характеризуючи працю подолян як взірць красназавчої роботи¹⁴. Президент Академії Наук України Кирило Данилович Заболотний високо цінував і глибоко шанував Валентина Дмитровича, неодноразово приймав його у своєму помешканні як дорогого гостя.

Та якими б значними не були успіхи В.Д. Отамановського у керівництві красназавчою роботою й активній особистій участі в ній, на першому місці залишилася чисто наукова діяльність як історика права й історика медицини в Україні. Саме в цей час Валентин Дмитрович „мобілізує” раніше зібрані матеріали, використовує довготривалі відрядження у Київ, Москву, Львів, Варшаву для додаткового збирання потрібних йому, головним чином архівних, документів, опрацювання низки досліджень у бібліотеках цих міст. Він наполегливо вивчає рукописні та друковані першоджерела XIV–XVIII ст. німецькою, польською, давньоруською, старопольською, латинською та іншими мовами, виявляючи талант не лише історика, але й лінгвіста. Адже актові документи цього періоду наповнені скороченнями, тогочасними особливостями стилістики, які вимагали від дослідника ґрунтовних знань лексики, орфографії, морфології, синтаксису іноземних мов.

Але головна аналітична робота чекала його за авторським столом у Вінниці, де сторінка за сторінкою народжувалися рукописи наукових досліджень з історії права на Україні. Десять років перебування у Вінниці (1920-1929), безперечно, складають найбільш плідний період у творчій біографії вченого. Повний енергії та задумів, озброєний величезним і, що найважливіше, доброякісним (перевіраним) фактичним матеріалом, молодий, але вже досвідчений дослідник, сміливо формує власну концепцію динаміки правового стану великого регіону (Правобережжя України). Працював він на повну потужність. Згадуючи про цей час, Валентин Дмитрович пише: „Я цілком з головою поринув у свою наукову працю. Встаючи за півгодини перед світанням, я працював аж до смеркання. Цілком виснажений надвечір я, узявши собаку, найменш людними вулицями, виходив на поле біля стадіону й там годину – півтори гуляв, щоб відпочив мозок. Я лягав спати о десятій – пів на одинадцятую годину вечора, бо ж інакше не витримав би такого сильного напруження”. Результати цієї роботи вражаючі. Крім двох томів, про які йшлося вище (здані до друку 1926 р.), було закінчено перший і другий томи задуманої автором великої чотири томної монографії. Перший том – „Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV-XVII ст. Еволюція правного стану та устрою на тлі суспільно-економічного розвитку Побужжя XIII-XVII ст. та процесу формування станів”¹⁵. Другий том такого ж характеру, як і перший, обіймає життя Вінниці у XVIII ст. У „Передмові” до першого тому В.Д. Отамановський подає в загальному вигляді план третього і четвертого томів. Очевидно, що матеріал до них був зібраний, можливо, частково вони також були виконані. Адже далі обставини

життя склалися таким чином, що до закінчення другої світової війни збирати матеріал в архівах дослідник не міг, однак у своїх публікаціях він на них посилається. В науковому відношенні “вінницький період” творчості В.Д. Отамановського можна оцінити в 150-200 друкованих аркушів. Саме тут були закладені підвалини майбутніх успіхів вченого.

На жаль, плідну роботу вченого і краєзнавця разом з Кабінетом виучування Поділля було грубо зупинено у 1929 р. його арештом. В.Д. Отамановського безпідставно притягнули до судової відповідальності у справі сфабрикованій органами НКВС так званої “Спілки визволення України” (СВУ) – першого великого політичного процесу над українською інтелігенцією періоду кривавих сталінських репресій. Всього у справі СВУ було звинувачено 300 осіб, до суду притягнуто – 45. В.Д. Отамановського заарештували у Вінниці 24 серпня 1929 р. До судового процесу, що відбувся у Харкові в березні 1930 р., залишилося більше 6 місяців. Валентин Дмитрович пройшов через багатогодинні допити, безглузді звинувачення, приниження особистої гідності. Кількатомна судова справа містить його відповіді на багаточисельні провокаційні запитання про участь у різних змовах, спрямованих на повалення існуючого ладу, про його “контрреволюційне” перебування у Відні тощо. Вченого звинувачували у націоналізмі, в тодішньому його реакційному розумінні, й конкретно в організації Вінницького відділення СВУ (хоча жодного члена цієї організації у місті так і не виявили). На всі ці питання він давав негативні аргументовані відповіді. Та все ж таки кати, що допитували Валентина Дмитровича, змусили його визнати себе “винним”. На судовому процесі у Харкові його засудили на п’ять років таборів суворого режиму і два роки поразки в громадянських правах. Відбувши ув’язнення, повторно судився у липні 1934 р. Вирок – заслання в Татарську АСР.

Після звільнення 26 серпня 1936 р. деякий час мешкав у Казані. Вченому-історикю довелося працювати товаровознавцем у видавництві й лише згодом перейти на роботу до наукової бібліотеки Казанського університету. Незважаючи на вкрай важкі побутові умови, Валентин Дмитрович використовував буквально кожну хвилину для наукової роботи. Особливо він активізував у цьому напрямку зусилля з переходом на роботу у бібліотеку.

Майже всі автори творчої біографії В.Д. Отамановського задаються запитанням: де брав дослідник фактичний матеріал? Деякі з них навіть роблять “сміливий” висновок – “відновив по пам’яті”. Звичайно, це не відповідає дійсності. Відновити по пам’яті тисячі сторінок та ще через кілька років – поза людськими можливостями. Залишається одне – архів не був конфіскований при арешті, як думають більшість біографів дослідника, 24 серпня 1929 р. він знову потрапив до В.Д. Отамановського. Цілком можливо, що він забрав його, коли приїхав у Вінницю на похорон матері 1940 р., або сестра відвезла йому рукописи та документи. Та ясно одне, без цього архіву дослідник не зміг би далі продовжити наукову працю. Між тим, вона рухалася вперед волею та енергією незвичайного автора. Більше того, Валентин Дмитрович поставив собі за мету – добитися і формального визнання його як вченого. Важко навіть уявити, як вчорашньому політв’язню, “українському буржуазному націоналісту” було долати перешкоди і у свої вже немолоді роки “добиватися” ступенів і звань. Очевидно, добрим словом треба згадати провідних професорів Москви й Ленінграду, які головну увагу звернули на зміст роботи і ерудицію пошукача, а не на його анкетні дані. Так чи інакше, у 1946 р. В.Д. Отамановський успішно захистив кандидатську дисертацію в Московському університеті. Вона мала досить довгу назву (очевидно для ясності): “Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XIV-XVII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Побужжя XIII-XVII ст. і процесу утворення станів. Історико-юридичне дослідження”. Обсяг дисертації – 291 сторінка. В ній широко використані фонди Московського Центрального та Київського архівів стародавніх актів, Львівського Бернардинського архіву та інші до цього часу невідомі матеріали.

В цей час сам вчений переїжджає із Казані до Сімферополя, де викладає іноземні мови (до історії не допускали), й готує до захисту докторську дисертацію. Тема її була аналогічна кандидатській, але стосувалась XVIII ст. й повністю звучала так: “Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XVIII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Брацлавщини XVII-XVIII ст. і процесу утворення міських станів. Історико-юридичне дослідження”¹⁵. 1949 р. в Московському університеті вже була визначена дата захисту

цієї дисертації. Але захист несподівано був відмінений. Причини невідомі, хоч можна здогадуватися, що якусь частину Вченої Ради університету не задовольняло те, що велику теоретичну історико-правову проблему розглядають на прикладі лише одного міста. Вчений гідно пережив і цей удар долі й, не зволікаючи, готує новий варіант докторської дисертації. Цей епізод співпадає з його переїздом до Саратова, що вже давно зажив слави як місце заслання “непокірної” інтелігенції. Тут він працює в місцевому університеті, де викладає сучасні іноземні та латинську мови (і знову не історію). Знову щоденна робота в архівах і бібліотеках.

В 1956 р. на вченій раді Ленінградського університету В.Д. Отамановський блискуче захищає свою докторську дисертацію “Міста Правобережної України під пануванням шляхетської Польщі від середини XVII до кінця XVIII ст. Проблема виникнення і розвитку українського феодального міста”. Тут уже фігурує ціла низка міст Правобережжя. Двотомна дисертація (918 сторінок машинописного тексту) з ґрунтовним науковим апаратом (посилання на німецькі, французькі, італійські дослідження, написані давньоруською, польською, латинською мовами, актові джерела), великою бібліографією й цінними документальними додатками. Незабаром Валентину Дмитровичу було присвоєно звання професора. У 1958 р. він нарешті перебрався на Україну й працює в Харківському медичному інституті завідувачем кафедри латинської мови, не забуваючи, звичайно, про інтенсивну наукову роботу. Та жити залишалося недовго. 10 березня 1964 р. його мужне, але хворе серце перестало битися. А ще через чверть століття – 11 серпня 1989 р. В.Д. Отамановський був повністю реабілітований Пленумом Верховного Суду УРСР.

Повернемось до творчого набутку метра науки. На жаль, так склалося, що друковані праці складають лише, так би мовити, “надводну частину айсбергу”, а все інше залишилося в рукописах – це архів вченого. Упорядники наукового збірника “Подільська старовина” склали список друкованих праць В.Д.Отамановського, куди увійшли 53 назви. Правда, він дещо неповний: туди не увійшли кілька статей для енциклопедії (УРЕ), авторство розділу “Вінниця в період феодальних відносин” для монографії про Вінницю, а головне – найбільша посмертна публікація професора, де йдеться про найдорожчі для нього й всієї української історіографії відкриття. На історії цієї монографії варто зупинитися детальніше.

В кінці 80-х рр. молодий вінницький історик (нині старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України) Юрій Савчук, працюючи в колишній Всесоюзній бібліотеці ім. Леніна, натрапив на великий рукопис В.Д. Отамановського, очевидно одного із варіантів розділу першої, задуманої автором великої праці й виконаної у Вінниці в 20-х рр. Він зняв з цього рукопису ксерокопію, а повернувшись до Вінниці й прийшовши на кафедру, де в той час працював, показав свій “московський здобуток” і висловив думку про бажаність його публікації. При цьому Юрій Костянтинівич висловився приблизно так: “Після виходу цієї книги вінничани в терені національної культури можуть пишатися не лише великим українцем – письменником-класиком Михайлом Коцюбинським, але й великим українцем – істориком Валентином Отамановським”. Місцеві автори одностайно підтримали його. Справа видання такої суто наукової монографії виявилася зовсім не простою. Треба було уважно попрацювати над текстом, написати вступну статтю, створити довідковий апарат тощо.

Багато довелося попрацювати не лише історикам, але й фахівцям сучасної української мови та лінгвістам. Вони поліпшили читабельність тексту, здійснили переклади з латини, староруської мов, створили словник застарілих термінів. В цьому вінничанам надали допомогу кваліфіковані фахівці зі Львова та Києва. Найбільш активними у “другому народженні” книги були: Ю. Савчук, Р. Шиян, І. Мушинський, С. Падевський, А. Кващук, К. Жолкевський, Я. Сошинська, В. Сошинська, Л. Шпильова, В. Лобастов. Організатори видання В. Бочкова та М. Кротенко особливу подяку висловили Івану Івановичу Сварнику, заступнику директора Центрального державного історичного архіву України у Львові за підтримку, поради, всебічну допомогу та безпосередню участь у роботі – переклади й коментарі. Видання здійснено на кошти концерну “Віктор”. Його президенту Віктору Малиновському від імені істориків України складаємо глибоку подяку.

Вище вже йшлося про характер викладу матеріалу. Він був чисто науковий: факти, коментарі, висновки. Нічого зайвого. Багато полеміки з попередниками, захист своїх позицій,

формування власної концепції. Продовжуючи традиції своїх учителів, колег, видатних істориків права В.Б. Антоновича, М.Ф. Владимирського-Буданова, М.П. Василенко, І. Каманіна, Н. Павлова-Сільванського, В. Пічети, А. Преснякова, Д. Самоквасова, Є. Сіцінського, С. Юшкова й високо оцінюючи праці цих авторів, В.Д. Отамановський не погоджується з низкою положень опонентів і переконливо відстоює свої позиції. В полі зору дослідника не лише українські й російські історики права, а й німецькі (фон Белов, Кейтен, Зом), польські (С. Кутшеба), деякі французькі, італійські, англійські. Уважний читач, що цікавиться історією права, знайде в монографії переконливу відповідь на таке запитання: коли саме і внаслідок яких причин повстало на українському Правобережжі місто в правовому розумінні, зможе простежити еволюцію правового стану й міського устрою у XIV-XVIII ст., виявити активні суспільно-економічні фактори, що до цього призвели, з'ясувати роль та значення магдебурзького права в житті Правобережних міст України XIV-XVIII ст. Для того, щоб глибше розібратися в тому чи іншому питанні, треба обмежитися певним часом і проблемою, розглянути причинно-наслідкові зв'язки на конкретно-історичному фоні. Саме так зробили автори даної розвідки, в одному випадку розглядаючи правове становище Вінниці у 30-40-х рр. XVII ст.¹⁶, в іншому – у XVIII ст.¹⁷ Вказані повідомлення є фактично продовженням цієї статті, яка ілюструє правильність висновків В.Д. Отамановського. В одному із своїх відступів він пише: “Хоч, як ми бачили, наша концепція суперечить традиціям давніших дослідників історії міського устрою, але автор вважає, що така концепція цілком відповідає її характерові.” За нашим глибоким переконанням, саме його концепція є останнім словом науки правового становища середньовічних українських міст. Положення цієї концепції треба використовувати як у викладанні історії України, так і в розвитку відповідних науково-теоретичних проблем.

Таким чином, із чотирьох частин великої монографії з історії права, що втілювали головні наукові інтереси метра науки, більш-менш повно опублікованою виявилася лише перша частина, а інші три залишаються в рукописах. Такою ж є доля обох докторських дисертацій.

До другої групи наукових інтересів В.Д. Отамановського належить історія медицини та аптекарської справи на Україні. Вперше прояв інтересу до цієї тематики був виявлений ще в 20-і рр., коли дослідник звернувся до місцевого матеріалу¹⁸. Більш глибоко вчений повернувся до питань охорони здоров'я в 40-50-х рр., працюючи в медичних вузах, де така тема була найбільш принагідною. В цих працях автор виявив себе не лише талановитим істориком, але й добрим знавцем медицини й фармації. При підготовці праць з історії медицини дослідником були опрацьовані багатотомні твори класиків західноєвропейської науки лікування XVII-XVIII ст. (Герман Бургасе, Томас Сіденхем), праці вітчизняних медиків XVIII ст. (Д.С. Самойлович). У одній із статей учений вперше описав невідомий метод лікування чуми вітчизняними лікарями у 1770 р. Останні роки життя, працюючи у Харківському медичному інституті, В.Д. Отамановський присвятив великій синтетичній праці “Історія медицини на Україні”. На початку 60-х рр. він розповів одному з авторів цього доробку, що закінчив кількарічну роботу над її рукописом обсягом 40 друкованих аркушів і зараз “пробиває” його до друку. При цьому додав, що планується його поїздка до Варшави, де має відбутися міжнародний конгрес істориків медицини. Але якщо на той час не видадуть друком підготовленої монографії, він відмовиться від участі в конгресі. “Всі приїдуть туди з останніми своїми працями, - пояснював Валентин Дмитрович, - а я не збираюсь перед колегами червоніти з пустими руками”. Та монографія так і не побачила світу. Вже після смерті дослідника була опублікована одна з останніх великих його праць медичної тематики²⁰.

Остання група праць В.Д. Отамановського стосується краєзнавства й тісно пов'язана з керованим ним кабінетом виучування Поділля. Майже всі публікації цього наукового закладу виходили при участі вченого (ініціатива видання, редакторська робота, безпосереднє авторство). Після 1929 р. дослідник до цієї тематики вже не повертається. При викладі біографії про це вже чимало йшлося. Тут варто зупинитися лише на одній праці, що в якійсь мірі підбиває підсумки краєзнавчого руху на Поділлі і в основному носить теоретичний характер²¹. Робота складається з трьох розділів. В першому розділі автор аргументовано доводить, що знання історії краю – необхідна умова вмілого господарювання, а тому потрібно створювати науково-дослідні краєзнавчі заклади для всебічного вивчення краю та поширення знань про нього серед

адміністраторів, службовців, вчителів, кооператорів тощо. В другому розділі аналізується краєзнавча робота на Поділлі, дореволюційна спадщина, доробок за часів УНР, діяльність перших радянських осередків, зокрема Кабінету виучування Поділля. У третьому розділі аналізуються проблеми та перешкоди на шляху краєзнавчої роботи, критикуються місцеві та центральні органи влади за їх недостатню допомогу краєзнавцям. Незважаючи на те, що В.Д. Отамановський веде мову про краєзнавство на Поділлі, праця, безперечно, мала велике значення як методичний посібник для краєзнавчих закладів всієї України.

Закінчуючи дослідження про В.Д. Отамановського, сподіваємося, що наведена аргументація достатньо переконлива, щоб підтвердити положення висунуті на початку статі про те, що наш герой дійсно видатний широкомасштабний вчений, історик права і медицини в Україні, а не лише краєзнавець, як вважають деякі його біографи. В.Д. Отамановський здійснив свій науковий подвиг в ім'я України і для її народу. Його наукова продукція, за скромними підрахунками, налічує не менше 350 друкованих аркушів. Якби видавати повне зібрання творів Валентина Дмитровича (а про це теж треба думати), то це склало б не менше десяти томів високоякісної наукової продукції. На жаль, як ми бачимо, більшість його досліджень залишилися неопублікованими. Справа честі українських істориків відшукати науковий архів покійного професора, привести його до ладу й видати друком всі великі й малі доробки.

Треба подумати й про інші форми вшанування пам'яті вченого. На нашу думку, варто було б назвати одну з вулиць Вінниці його ім'ям. Найбільш доцільно, щоб це була сучасна вулиця Володарського, де жив і працював метр науки ("Старі Мури"). Вважаємо за необхідне спорудити у Вінниці пам'ятник великому українцю і видатному історичному В.Д. Отамановському.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. –Вінниця, 1964. – 354 С.;
2. Подільська старовина. Збірник наукових праць на пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського. – Вінниця, 1999. – С. 13-29;
3. Отамановський Валентин //Українська загальна енциклопедія. Під редакцією І. Раковського. – Львів, Станіслав, Коломия. - 1932 – 1934. – Т.2. – С.356;
4. Отамановський Валентин //Енциклопедія українознавства. Головний редактор В. Кубійович. – Париж-Нью-Йорк, 1966. – Т.5. – С.1905;
5. Кароева Л.Р. Краєзнавча діяльність кабінету вивчення Поділля в 1920-ті роки // ІУ Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С.42-43;
6. Кароева Л.Р. Отамановський //Тези доповідей десятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С.84-85;
7. Філонов Л.В. Значення праць В.Д. Отамановського для шкільного краєзнавства на Вінниччині // Тези доповідей шостої Вінницької обласної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С.102-103;
8. Філонов Л. Краєзнавець Отамановський // Вітчизна. – 1990. - № 11. – С. 191-192;
9. Кот С.И. Документы государственного архива Винницкой области по истории охраны памятников в годы Советской власти //Пам'ятники истории и культуры Винницкой области. Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР и УССР. – К., 1990. – С.15-16;
10. Кот С.И. Честі своєї не зрадив (В.Д. Отамановський) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – Київ-Хмельницький, 1991. – С. 133-142;
11. Балабальченко А. "СВУ": суд над переконаннями (Перші показові політичні суди 30-х років на Україні) //Вітчизна. – 1989. - № 11. – С. 159-170;
12. Теодорович А.Ю. Історико-краєзнавча діяльність основних наукових осередків Східного Поділля у 20-х роках ХХ століття //Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.510;
13. Воловик В.П., Кароева Л.Р., Шпильова Л.М. Засновник Вінницького музею М.М. Коцюбинського //Літературна Вінниччина. Михайло Коцюбинський (сторінки творчої біографії). – Вінниця, 1997. – С. 77;
14. Дубровський В. Пам'ятки старовини та музеї Правобережної України на десяти роковини Жовтня //Культура і побут. – 1925. - № 41;
15. Отамановський В.Д.. Вінниця в ХІУ-ХУІ століттях. Історичне дослідження. – Видавництво "Континент-прим", Вінниця, 1993. – С.7,10.401;
16. Воловик В.П. Зміни в правовому становищі Вінниці у 30-40-х роках ХУІ ст.. за працями В.Д. Отамановського //Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 157;
17. Григорчук П.С., Воловик В.П. Правове становище м. Вінниці у ХУІ-ХУІІІ ст. (за працями В.Д. Отамановського) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 15. Київ – Донецьк, 2001. – С. 123;
18. Отамановський В.Д. До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини ХУІІІ ст.. //Збірник пам'яті академіка Т.Г. Яновського. – К., 1930. – С. 322-334;
19. Отамановський В.Д. Отечественные лекари – новаторы второй половины ХУІІІ в., создавшие более прогрессивное направление в лечении чумы и роль их как зачинателей рациональной терапии. – Саратов, 1958;
20. Отамановський В.Д. Борьба медицины с религией в Древней Руси. – М., 1965;
21. Отамановський В.Д. Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінету виучування Поділля. – Вінниця, 1926.